

Otec arabské křesťanské literatury: Theodor Abú Qurra (755–830). Prolegomena

Lukáš Nosek

Příspěvek chce představit klíčovou osobnost melchitského křesťanství na území Blízkého východu z přelomu 8. a 9. století Theodora Abú Qurru (cca 755–830).¹ Ten byl jednou z hlavních postav první generace křesťanů žijících na území 'abbásovské říše. Té generace, která začínala bránit křesťanskou víru arabským jazykem. Sám je pokládán nejen za arabského pokračovatele sv. Jana Damašského,² ale i za otce arabsky psané křesťanské literatury.³

Současný stav bádání je natolik komplexní, že se český čtenář nejprve musí spokojit s představením Theodorovy osobnosti jen v hrubých ry-

¹ Transkripce arabštiny v hlavním textu podle Luboš KROPÁČEK, *Duchovní cesty islámu*, Praha: Vyšehrad, 2006⁴ (na s. 275), s několika změnami: hamzu / ráz přepisují jako ['], vynechávám ji na počátku slov a v určitém členu (*al-*); 'ajn přepisují jako [']; qáf přepisují [q]; část vlastního jména 'ibn přepisují zkratkou [b.], pokud není prvním termínem jména (tedy: Ibn Kabar); určité členy (*al-*) přepisují vždy, opomímám asimilaci (tedy: *al-dín*); sufixy zájmen označují pomlčkou (tedy: 'alaj-hi), předložky nepropojují se slovy (tedy: *fi al-hurrija*); závěrečnou slabiku feminina (tzv. *tá marbúta*) nepřepisují a ponechávám jako otevřenou slabiku končící samohláskou [a] (tedy: Qurra; nikoliv: Qurrah, či Qurrat); ponechávám přesnější „-aj“ i „-aw“. Majuskuly užívám jen v rámci vlastních jmen a prvních slov v názvů traktátů (vč. urč. členu). V bibliografických poznámkách pod čarou respektuji autory a editory zvolenou transkripci. K přepisu Theodorova jména: je možné několik variant přepisu arabského qáf (čípková ražená neznělá hláska), tedy Kurra / Qurra / Qurra. Rozhodli jsme se pro variantu s českým q. Výslovnost se podobá písmenu „k“ vyslovovanému co nejlouběji v ústech, nikoliv „kv“. Jaroslav OLIVERIUS – František ONDRÁŠ, *Moderní spisovná arabština. Vysokoškolská učebnice 1. díl*, Praha: Set Out, 2007, s. 9–11; Karel PETRÁČEK, *Učebnice spisovné arabštiny, 1. díl*, Praha: SPN, 1965, s. 9

² Srov. Ignace DICK, „Un continuateur arabe de saint Jean Damascène: Théodore Abuqurra, évêque melkite de Harran. La personne et son milieu (I),“ *Proche-Orient chrétien* 12 (1962): 209–223; Ignace DICK, „Un continuateur arabe de saint Jean Damascène: Théodore Abuqurra, évêque melkite de Harran. La personne et son milieu (II),“ *Proche-Orient chrétien* 12 (1962): 319–332; Ignace DICK, „Un continuateur arabe de saint Jean Damascène: Théodore Abuqurra, évêque melkite de Harran. La personne et son milieu (III),“ *Proche-Orient chrétien* 13 (1963): 114–129.

³ Např. Carl Heinrich BECKER, „Christliche Polemik und islamische Dogmenbildung,“ *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebeite* 26 (1912): 175–195.

sech. Příspěvek chce spíše připravit půdu pro navazující bádání, neklade si zvláštní odborné otázky a chce popsat současný stav bádání. Spadá tím tedy do tzv. „prolegomen“. Domníváme se, že i přesto jde o klíčovou kapitolu. Obzvláště z toho úhlu pohledu, že v českém jazyce chybí hlubší studie o studovaném autorovi.⁴

1. PRAMENY K ŽIVOTU THEODORA ABÚ QURRY

O životě Theodora Abú Qurry jsou jen kusé informace. Chybí jakýkoliv středověký životopis, nebo nějaká ucelená chronologie jeho života, nebo jím samotným zpracovaný autobiografický kus. I zcela zásadní fakta jsou nejistá a nesnadno ověřitelná (např. rok narození a úmrtí, verifikace mnišského života, počátek literární činnosti, datum biskupského jmenování...). V samotném Theodorově díle se sice s několika autobiografickými náznaky setkáme, ale ty rozhodně nepostačí k hlubšímu poznání jeho života. Badatelé jsou tak odkázáni na kusé informace roztroušené v mnoha středověkých dílech křesťanské i muslimské provenience.

Gruzínsky psaná legenda o utrpení sv. Michaela, která pochází z 10. století, se o Theodorovi sice zmiňuje, ale zapsané informace jsou hagiografického nikoliv historiografického charakteru, tudíž kritika pramenů odhalí řadu nepřesností.⁵ Existují také dvě syrsky psané kroniky: od Michaela Syřana z 12. století⁶ a od anonymního autora datovaná rokem

⁴ Kontext arabského křesťanství je dílčím způsobem v češtině již dostupný: Mlada Mirkulicová, *Biskup Severus z Ašmúnajnu. Křesťané a muslimové ve fátimovském Egyptě*, Praha: Karolinum, 2012; Samir Khalil Samir, „Kulturní role křesťanů v arabském světě,“ *Salve. Revue pro teologii a duchovní život* 26, č. 2 (2016): 39–58; Jaroslav Franc, „Alois Musil a teologická četba arabské křesťanské tradice,“ *Salve. Revue pro teologii a duchovní život* 26, č. 2 (2016): 79–101. Z pera muslima pak El Hassan bin Talál, *Křesťanství v arabském světě*, Červený Kostelec: nakl. Pavel Mervart, 2017.

⁵ Srov. *Monumenta Hagiographica Georgica*, pars prima: Keimena, vol. 1, ed. Cornelius S. Kekelidze, Tbilisi: Sumptibus Rossicae Academiae scientiarum edidit, 1918, s. 165–173. Latinský překlad: Paul Peeters, „La passion de S. Michel le Sabaïte,“ *Analecta Bollandiana* 48 (1930): 66–77; anglický překlad: Monica J. Blanchard, „The Georgian Version of the Martyrdom of Saint Michael, Monk of Mar Sabas Monastery,“ *ARAM* 6 (1994): 149–163.

⁶ Srov. *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antiochie 1166–1199*, vol. III (trad. en français), ed. Jean-Baptiste Chabot, Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1905, s. 32–34; *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antiochie 1166–1199*, vol. IV (texte syriaque), ed. Jean-Baptiste Chabot, Paris: Ernest Leroux Éditeur, 1910, s. 495–498.

1234.⁷ Obě odkazují na některá fakta z Theodorova života, ale bez hlubšího seznámení se s celkem jeho života. Avšak právě zde zmíněná fakta a data se považují za průkazná a stala se důležitými referenčními body: 1) byl biskupem, který byl odvolán antiochijským patriarchou Theodoretem; 2) kolem roku 815 byl v Arménii.

Ve středověkých historiografických a bibliografických dílech nalezneme hned několik roztroušených odkazů. Tak například Eutyches z Alexandrie (877–940) melchitský alexandrijský patriarcha a historiograf ve svých *Annales* uvádí, že byl Abú Qurra součástí ikonoklastických sporů.⁸ Muslim Ibn al-Nadím (932–998) hovoří o Theodorových kontroverzích s nestoriány.⁹ Syřan Bar Hebraeus (1226–1286) zmiňuje Theodorovu inspiraci v myšlenkách sv. Jana Damašského.¹⁰ Kopt Ibn Kabar (?–1324) si zase všímá Abú Qurrovy polemiky s chalífou al-Ma'múnem (podrobněji srov. dále).¹¹ Zajímavé charakteristiky nalezneme u Theodorova současníka Abú Rá'ity al-Takrítího (zemř. cca 830) filosofa a jakobitského teologa, který působil na arménském dvoře, kam přišel Theodor bránit chalcedonský koncil kolem roku 815. Abú Rá'ita charakterizuje Theodora jako moudrého, vzdělaného filosofa, který bránil chalcedonskou víru proti nestoriánům a jakobitům.¹²

⁷ Srov. *Anonymi auctoris Chronicon ad annum Christi 1234 pertinens*, vol. II, ed. Jean-Baptiste Chabot, Paris: Typographeo Reipublicae, 1916, s. 22–23. Francouzský překlad: *Anonymi auctoris chronicon ad A. C. 1234 pertinens*, vol. II (přeložili Albert Abouna – Jean Maurice Fiey), Louvain: Secrétariat du Corpus, 1974, s. 16.

⁸ Srov. *Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales* (*Kitáb al-taríh al-madžmú' 'alá al-tahqíq wa al-tasdíq*), vol. 2, ed. Louis Cheikho – Bernard Carra de Vaux – Habíb Zayyat, Bajrút: Matba'a al-'ábá' al-jasú'ín, 1909, s. 64.

⁹ Srov. Ibn AL-NADÍM, *Kitáb al-fihrist*, vol. 1, ed. 'Amín Fu'ád Sajjid, Lundun: Mu'assisa al-furqán li-l-turáth al-'islámíj, 2009, s. 58.

¹⁰ Srov. Gregorius BAR-HEBRAEUS, „Theologia seu Candelabrum Sanctorum de Fundamentis Ecclesiasticis,” in *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, vol. II, ed. Joseph Simonius Assemanus, Roma: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1721, s. 284–297 (291–292).

¹¹ „la-hu mudžádala ma'rúf wa-maqlát.” Šams al-Ri'ása Abú al-Barakát B. KABAR, *Misbáh al-zulma fi 'idá'a al-chidma*, vol. 1, ed. Samír KHALIL Samir, al-Qáhira: Maktaba al-Karuz, 1971, s. 301.

¹² Srov. Abú Rá'ita AL-TAKRÍTÍ, „Min al-risála... fi al-radd 'alá al-malakíja fi al-ittihád,” in Georg GRAF, *Die Schriften des Jakobiten Habíb ibn Hídma Abū Rā'īta*, Louvain: Imprimerie Orientaliste, 1951, s. 65–66 (CSCO vol. 130); Abú Rá'ita AL-TAKRÍTÍ, „Al-risála al-thálitha,” in Georg GRAF, *Die Schriften des Jakobiten Habíb ibn Hídma Abū Rā'īta*, Louvain: Imprimerie Orientaliste, 1951, s. 73–87. Pro překlad do němčiny srov. Georg GRAF, *Die Schriften des Jakobiten Habíb ibn Hídma Abū Rā'īta*, Louvain: Secrétariat de CorpusSCO, 1951 (CSCO vol. 131).

Tyto letmé zmínky budou nyní propojeny a předloženy uceleně, podle sekundárního zpracování z pera Samira Khalila Samira¹³ a Paola Pizzi.¹⁴ V zásadních rozdílech bude vždy výslovně upozorněno na teorie Sidneyho H. Griffitha a Johna C. Lamoreaux.¹⁵

2. ŽIVOTOPIS THEODORA ABÚ QURRY¹⁶

Narodil se pravděpodobně v roce 755 v Edesse¹⁷ do rodiny patřící k melchitské větvi křesťanství. Přídomkem „melchitská“ v této souvislosti označuje tu církev, která přijala závěry efezského (r. 431) a chalcedonského koncilu (r. 451). Termín pochází z kořene *m-l-k*, který označuje vlastnit, mít moc, panovat, vládnout. Oba koncily svolal byzantský císař,

¹³ Srov. Samir KHALIL SAMIR, *Abū Qurra. As-Sira wa al-marādžīʾ*, Bajrúth: Dār al-Mašriq, 2000. Španělský překlad: Samir KHALIL SAMIR, *Abū Qurrah. Vida, bibliografía y obras*, Córdoba: Universidad de Córdoba, 2005.

¹⁴ Srov. Paola PIZZI, „Teodoro Abū Qurrah: La Vita e le Opere,“ in Teodoro ABŪ QURRAH, *La Libertà* (a cura di Paola PIZZI, testo arabo a cura di Samir Khalil Samir), Torino: Silvio Zamorani Editore – PCAC [Patrimonio Culturale Arabo Cristiano], 2001, s. 19–54.

¹⁵ Srov. John C. LAMOREAUX, „The Biography of Theodore Abū Qurrah Revisited,“ *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2006): 25–40; John C. LAMOREAUX, „Introduction: The Life of Theodore Abū Qurrah,“ in *Theodore Abū Qurrah*, Provo: Brigham Young University Press, 2005, s. XI–XVIII; Sidney H. GRIFFITH, „Reflections on the Biography of Theodore Abū Qurrah,“ *Parole de l'Orient* 18 (1993): 143–170.

¹⁶ Další možné konzultace srov. Pilar Gonzáles CASADO, *Introducción a la literatura árabe cristiana*, Salamanca: Ediciones Sígueme, 2017, s. 184–192; Rocío DAGA PORTILLO, „Estudio introductorio,“ in Teodoro ABŪ QURRA, *Tratado sobre la veneración de los iconos* (přeložil Rocío Daga Portillo), Granada: Editorial Nuevo Inicio, 2017, s. 13–72; Najib George AWAD, *Orthodoxy in Arabic Terms. A Study of Theodore Abu Qurrah's Theology in Its Islamic Context*, Boston; Berlin: Walter De Gruyter, 2016, s. 1–8; Marek STAROWIEYSKI, *Slovník raněkřesťanské literatury Východu. Arabská, arménská, etiopská, gruzínská, koptská a syrská literatura*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012, s. 299–300 (heslo: Theodóros Abū Qurra); Joseph NASRALLAH, *Historie du mouvement littéraire dans l'Église melchite du Ve au XXe siècle*, vol. II, tom. 2 (750–Xe siè.), Louvain; Paris: Peeters-Chez L'Auteur, 1988, s. 104–115; Ignace DICK [přesná transkripce: Ighnátíjus Dík], „Madchal ‘ámm ‘ilá dirása ‘Abí Qurra,“ in *Majmar fi wudžúh al-chálíq wa al-dín al-qawím li-Tháwudhúrus ‘Abí Qurra (al-mutawaffá hawla sana 825 m.)*, ed. Ignace Dick, Džúníjah: al-Turáth al-‘Arabíj al-masíhíj, 1982, s. 15–101; Georg GRAF, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, vol. II, Città del Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1947, s. 7–25.

¹⁷ K Edesse srov. Jusif HABBI – René LAVENANT, „Edessa,“ in *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, ed. Edward G. Farrugia, Olomouc: Refugium, 2010, s. 286–287.

proto byla církev, která přijala koncilní závěry, arabsky označovaná malakíja, tedy „spjatá“ s byzantskou mocí.¹⁸

V rodné Edesse nabyl Theodor klasického profánního vzdělání. Vystudoval filosofii a logiku, snad i medicínu. Od mládí také zřejmě plyně hovořil řecky a syrsky, jako občan ‘abbásové říše i arabsky.¹⁹

Snad kolem dvacátého roku života (cca r. 775) vstoupil do kláštera Már Sábá v Judské poušti nedaleko Mrtvého moře. Údaj o jeho mnišství je však sporný. Lamoareaux to poměrně věrohodně odmítá s odkazem, že Theodor nikdy nebyl znám jako mnich Már Sábá.²⁰ Na okraj poznamenejme, že tento klášter byl (s Már Charitonem a se sv. Kateřinou na hoře Sinaj) místem, kde se zrodila křesťanská arabská literatura.²¹ Možný mnišský pobyt se tedy nezdá úplně od věci, když uvážíme, že Abú Qurra byl jedním z prvních arabsky píšících křesťanských autorů. Navíc právě v tomto klášteře žil do poloviny 8. století sv. Jan Damašský, za jehož žáka se Theodor sám evidentně považoval.

Další datum je v životopisu těžko určitelné. Mezi léty 785 až 795 byl Theodor jmenován biskupem Harránu (Charrán, Carrhae, Καρράν, Ἐλ-ληνόπολις).²² Odtud také pochází právě jeho přízvisko – Qurra. Harrán byl tehdy velké kulturní i obchodní centrum, kam se přesunula celá řada myslitelů např. z athénské akademie uzavřené po Justiniánově ediktu z r. 529. Sídliila zde také překladatelská škola, která pod vedením Thábity b. Qurry (826–901)²³ překládala vědecké bohatství z řečtiny a syrštiny do arabštiny. Pohybovala se zde i řada etnik a národů, hovořilo se zde řadou jazyků. Byli zde i zástupci mnoha náboženství (sabejci, manichejci),

¹⁸ Srov. Vincenzo POGGI, „Melchitská církev,“ in *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, ed. Edward G. Farrugia, Olomouc: Refugium, 2010, s. 582–583.

¹⁹ Srov. Paola PIZZO, „La geografia religiosa a Edessa al tempo di Teodoro Abū Qurrah. Notizie dal Trattato sull'esistenza del creatore e sulla vera religione,“ in *La letteratura arabo-cristiana e le scienze nel periodo abbaside (750–1250 d. C.)*. Atti del 2° convegno di studi arabo-cristiani, Roma 9–10 marzo 2007, ed. Davide Righi, Torino: Silvio Zamorani Editore – PCAC, 2008, s. 163–178.

²⁰ Srov. LAMOREAUX, „The Biography of Theodore Abū Qurrah Revisited,“ s. 25–40.

²¹ Srov. Sidney H. GRIFFITH, „The Monks of Palestine and the Growth of Christian Literature in Arabic,“ *The Muslim World* 78 (1988): 1–28; GRAF, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, vol. II, s. 3.

²² Město je známé již putováním Terachova rodu z města Uru, s jeho synem Abrahámem a jeho ženou Sárour, a s jeho vnukem Lotem, srov. Gn 11,31.

²³ Srov. Thābit ibn Qurra. *Science and Philosophy in Ninth-Century Baghdad*, ed. Roshdi Rashed, Berlin: Walter de Gruyter, 2009; JoAnn PALMERI, „Thābit ibn Qurra,“ in *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, ed. Thomas HOCKEY [et alii], New York: Springer, 2007, s. 1129–1130.

různých filosofií a myšlenkových směrů (gnostici). Snad se zde také ještě i za muslimské nadvlády praktikovali řecké kultury.²⁴

Po jistém blíže nespecifikovaném čase (podle některých již v roce 796, podle Lamoreaux snad až v r. 813) však Theodor svůj biskupský úřad opustil a vrátil se do lávry Már Sáby. Důvody k tomuto nezvyklému kroku nejsou zcela zřejmé. Vedle možného spirituálního útěku ze světa, který by nebyl výjimečným (vzpomeňme na představitele Asyrské církve východu sv. Izáka Syrského, 640–700),²⁵ je uvedeno (sice velmi zmateně) v jedné ze zmíněných syrsy psaných jakobitských kronik patriarchy Michaela, že byl Theodor podezříván z christologické hereze (z údajně heretického difyzitismu chalcedonského koncilu a z učení o dvou energiích sv. Maxima Vyznavače)²⁶ a proto musel opustit svůj úřad následkem rozhodnutí antiochijského melchitského patriarchy Theodoreta (patriarchou v letech 787–799).²⁷ Dalším možným důvodem, proč byl odvolán, ale bez větší opory v pramenech, se zdá živý spor o ikony. Víme, že Theodor stál na straně zastánců ikon, patriarcha Theodoreta na opačné straně.

Každopádně po opuštění biskupského úřadu byl Abú Qurrovi útočištěm klášter Már Sábá, kde zřejmě na počátku 9. století píše obranu ikon.²⁸ Jde o *Traktát o účtě k ikonám* (*Maqál fi 'ikrám al-'ajkúnát*), kde navázal a domyslel odkaz Jana Damašského. Je zajímavé, že v díle nezmiňuje 2. nicejský koncil (rok 787). I přesto Ignace Dick uvádí, že dílo zřejmě

²⁴ Srov. Kevin VAN BLADEL, *The Arabic Hermes. From Pagan Sage to Prophet of Sciences*, Oxford: University Press, 2009, s. 64–114; Tamara M. GREEN, *The City of the Moon God. Religious Traditions of Harran*, Leiden: Brill, 1992; Géza FEHÉRVÁRI, „Harrân,“ in *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, vol. III (H–Iram), Leiden: Brill, 1986, s. 227–230.

²⁵ Srov. Ilarion ALFEJEV, *Izák Syrský a jeho duchovní odkaz*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, s. 27–31.

²⁶ Srov. *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antiochie*, vol. III, ed. Chabot, s. 32–33 (o Abú Qurrovi zde hovoří jako o Theodoriciovi Pyglovi; a jako jakobita překládá christologii Maxima Vyznavače jako heretickou, z níž obviňuje i Theodora Abú Qurru).

²⁷ Údaje o tomto patriarchátu kolísají. I Samir Khalil (a po něm další – Pizzi, Portillo, Griffith) uvádí, že byl patriarchou až do roku 811. Více srov. Klaus-Peter TODT – Berndt Andreas VEST, *Syria (Syria Prôtē, Syria Deutera, Syria Euphratēsia)*, vol. I, Vienna: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015, s. 334–337.

²⁸ Srov. PORTILLO, „Estudio introductorio,“ s. 41–44; Paola PIZZO, „Introduzione,“ in Teodoro ABŪ QURRAH, *La difesa delle icone. Trattato sulla venerazione delle immagini* (a cura di Paola Pizzo), Milano: Jaca Book – PCAC, 1995, s. 17–74.

Theodor sepsal na počátku 9. století,²⁹ protože zmiňuje mučednictví obráceného muslima *Rawha al-Qurašīho*, které se prokazatelně událo po roce 799.³⁰

O pár let později cestuje do Alexandrie a Jeruzaléma. Kolem roku 811–813 ho v Alexandrii zastihla žádost od jeruzalémského melchitského patriarchy Tomáše (patriarchou 811–820), aby se Abú Qurra zhostil úkolu sepsat apologetický list arménskému králi Ašotu Msakerovi (765–826)³¹ a jeho lidu, aby přijali závěry Chalcedon. Theodor sepsal traktát v arabštině, vzápětí byl přeložen do řečtiny. Zatímco originál se nedochoval (snad jen jakýsi sumář o liturgických zvycích, který vydal Lamoreaux v r. 1992),³² řecký překlad existuje dodnes.³³ Právě tento dopis a následná Theodorova cesta do Arménie jsou také zmapovány v příslušných syrských kronikách. V Arménii se Theodor měl účastnit debaty s vysoce postaveným miafyzitským filosofem a teologem Abú Rā'itou al-Takrītīm (?–cca 830).³⁴ Ten však vyslal svého sekretáře jáhna Nonnuse z Nisibis (?–cca 864).³⁵ Ze stejného zdroje, z kroniky Michala Syřana, byl

²⁹ Srov. Ignace DICK, „Madchal 'ilā al-majmar fī 'ikrām al-'ajkúnāt,“ *Majmar fī 'ikrām al-'ajkúnāt li-Thāwadhūrus Abī Qurra (al-mutawaffā hawla sana 825 m.)*, Džúnjah: al-Turāth al-'Arabij al-masihij, 1986, s. 15–82 (k dataci textu na s. 24–26).

³⁰ Srov. David VILA, „The Martyrdom of Anthony (Rawh al-Qurashī),“ in *Christian-Muslim Relation. Vol. 1 (600–900)*, ed. David Thomas – Barbara Roggema, Leiden; Boston: Brill, 2009, s. 498–501; *Storia di Rawh al-Qurašī. Un discendente di Maometto che scelse di divenire cristiano*, ed. Emanuela Braidā – Chiara Pelissetti, Torino: Silvio Zamorani Editore – PCAC, 2001. Český překlad tohoto příběhu se připravuje.

³¹ Obecně k tomuto období arménských dějin srov. Seta B. DADOYAN, *The Armenians in the Medieval Islamic World: The Arab Period in Armenyah seventh to Eleventh Centuries*, vol. 1, New Brunswick; London: Transaction Publishers, 2011, s. 89; Simon PAYASLIAN, *The History of Armenia. From the Origins to the Present*, New York: Palgrave Macmillan Ltd. 2007, s. 47–50.

³² Srov. John C. LAMOREAUX, „An unedited tract against the Armenians by Theodore Abū Qurrah,“ *Le Muséon* 105 (1992): 327–341.

³³ Anglický překlad Theodore ABŮ QURRAH, „Epistle to the Armenians,“ in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 83–95.

³⁴ Srov. Sandra Toenies KEATING, „Abū Rā'īta l-Takrītī,“ in *Christian-Muslim Relation. Vol. 1 (600–900)*, ed. David Thomas – Barbara Roggema, Leiden; Boston: Brill, 2009, s. 567–581; Sandra Toenies KEATING, *Defending the 'People of Truth' in the Early Islamic Period. The Christian Apologies of Abū Rā'ītah*, Leiden – Boston: Brill, 2006; Sidney H. GRIFFITH, „Ḥabīb ibn Khidmah Abū Rā'ītah, a Christian mutakallim of the First Abbasid Century,“ *Oriens Christianus* 64 (1980): 161–201.

³⁵ Srov. Robert W. THOMPSON, „Introduction,“ in *Nonnus of Nisibis. Commentary on the Gospel of Saint John* (přeložili Robert W. Thompson), Atlanta: SBL Press, 2014, s. XVII–XLVI; Michale Ph. PENN, „Nonnos of Nisibis,“ in *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, ed. Sebastian P. Brock (et alii), Beth Mardutho: The Syriac In-

Abú Qurra zaskočen Nonnusovými argumenty. Zatímco sám formuloval a přesvědčoval na základě rozumu, Nonnus přesvědčoval citacemi z Písma a otců, a odmítal argumenty z rozumu.³⁶

Z Arménie Theodorovy kroky vedly zřejmě do hlavního města Bagdádu, kde se mj. účastnil debat s předními mu'tazilskými teology:³⁷ 'Abú al-Hudajl al-'Alláf (752–841), al-Nazzám (z. 845)³⁸ a 'Abú 'Isá b. Šubajh al-Murdár (z. 840).³⁹ Právě posledně zmíněný údajně sepsal knihu, ve které Qurrovi oponoval, jak je patrno i z jejího názvu: *Kitáb al-radd 'alá 'Abí Qurra al-nasráni* (Traktát o odmítnutí křesťana Abú Qurry). To je známo od Ibn al-Nadíma,⁴⁰ žel traktát se nedochoval. Do tohoto období (mezi lety 820–825) se také vkládá opětovné povolání na biskupský stolec v Harránu, kde údajně zůstal až do své smrti, kterou Samir Khalil datuje rokem 830.

Těsně před tím se měla udát zajímavá epizoda. V roce 829 procházel tehdejší chalífa al-Ma'mún (786–833)⁴¹ spolu s vojenským tažením Anatolií, aby napadl byzantskou říši. Měl procházet také Harránem, kde mělo dojít k disputaci o křesťanské víře, mezi Abú Qurrou, chalífou

---

stitute; Piscataway NJ: Gorgias Press, 2011, s. 313; Sidney H. GRIFFITH, „The Apologetic Treatise of Nonnus of Nisibis,” *ARAM* 3 (1991): 115–138; Albert VAN ROEX, *Nonnus de Nisibis. Traité apologetique: Étude, texte et traduction*, Louvain: PEETERS, 1948.

³⁶ Srov. *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antiochie*, vol. III, ed. Chabot, s. 32–33.

³⁷ Srov. Sidney H. GRIFFITH – Alexander P. KAZHDAN, „Theodor Abu-Qurra,” in *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, ed. : Alexander P. Kazhdan (et alii), New York; Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 2041. K mu'tazilské teologii srov. např. Robert CASPAR, *A Historical Introduction to Islamic Theology. Muhammad and the Classical Period*, Rome: PISAI, 1998, s. 167–196; Arthur S. TRITTON, *Muslim Theology*, Bristol: The Royal Asiatic Society, 1947, s. 79–106.

³⁸ K oběma osobnostem srov. Josef VAN ESS, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*, Band III, Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1992, s. 209–445.

³⁹ Srov. Hans DAIBER, „al-Murdār, Abū Mūsā 'Isā b. Šubayh,” in *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, vol. VII (Mif–Nas), Leiden – New York: Brill, 1993, s. 604–605.

⁴⁰ Srov. Abú 'Isá b. Šubajh al-MURDĀR, *Kitáb al-radd 'alá Abí Qurra al-nasráni*. Dílo je ztracené, jeho existence jen podle soupisu v al-NADÍM, *Kitáb al-fihrist*, s. 573–574; upozorňuje na to i Ignace DICK, „al-Hiwār al-masíhij al-'islámij fi 'ahd al-chulafá’,” in *Mudžádala Abí Qurra ma'a al-mutakallimín al-muslimín fi madžlis al-chalífa al-Ma'mún*, ed. Ignace Dick, Halab: vlastním nákladem, 2007 (reprint z r. 1999), s. 23–31 (29).

⁴¹ Srov. Michael COOPERSON, *Al Ma'mun*, Oxford: Oneworld 2005; Mohamed REKAYA, „al-Ma'mún,” in *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, vol. I (A–B), Leiden – London: Brill, 1986, s. 331–339.

a jeho dvorními teology (*mutakallimún*).⁴² Tato fakta jsou obsažena v kronikách a na debatu odkazuje řada rukopisů. Současní badatelé dospěli k názoru, že k debatě vskutku došlo. Ovšem rukopisy jsou spíše literární dotvořením, které však i přesto uchovává plnohodnotně myšlení, terminologii a způsob dokazování Theodora Abú Qurra a proto lze toto dílo považovat za Abú Qurrovo.⁴³

3. PŘEHLED THEODOROVA DÍLA⁴⁴

Paola Pizzi charakterizuje našeho autora jeho trilingvností. Psal syrsky, řecky a arabsky. Přičemž vždy volil jazyk podle posluchačstva, nebo čtenářstva. Křesťanům psal syrsky nebo řecky, muslimům arabsky.⁴⁵

Samir Khalil Samir ve svém precizním přehledu díla rozděluje celek Theodorova díla právě podle třech jazyků, ale i podle autentičnosti a bylo-li to které dílo kriticky editováno, nebo stále zůstává v rukopise. On i Lamoreaux také konstatují, že v gruzínském jazyce jsou některá Abú Qurrova díla dochována, ale hlouběji neprozkoumána.⁴⁶

⁴² Např. Juan Pedro MONFERRER SALA, „Una muestra de kalām cristiano: Abū Qurra en la sección novena del Kitāb Muʿādalat maʿ al-mutakallimīn al-muslimīn fī maylis al-jalifa al-Maʿmūn,“ *Revista Española de Filosofía Medieval* 10 (2003): 75–86.

⁴³ Srov. Wafiq NASRÍ AL-JASÚʿÍ, *Abū Qurra wa al-Maʿmūn: al-Mudžādala*, Bajrút: Markaz al-turáth al-ʿarabí al-masíhíj, 2010; *Mudžādala Abí Qurra*, ed. Dick.

⁴⁴ Kromě výše zmíněného: Alexander TREIGER, „New works by Theodore Abū Qurra preserved under the name of Thaddeus of Edessa,“ *Journal of Eastern Christian Studies* 68, č. 1–2 (2016): 1–51; John C. LAMOREAUX, „Theodore Abu Qurrah,“ in *The Orthodox Church in the Arab World 700–1700. An Anthology of Sources*, ed. Samuel Noble – Alexander Treiger, DeKalb: Northern Illinois University Press, 2014, s. 60–89; MIKULICOVÁ, *Biskup Severus z Ašmúnajnu*, s. 106, 110, 142–143, 229; John C. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra in *Christian-Muslim Relation*. Vol. 1 (600–900),“ ed. David Thomas – Barbara Roggema, Leiden; Boston: Brill, 2009, s. 439–491; Mark Beaumont, *Christology in Dialogue with Muslims. A Critical Analysis of Christian Presentations of Christ for Muslims from the Ninth and Twentieth Centuries*, Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers, 2005, s. 28–43, 94–97; *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux; Samir KHALIL SAMIR, *Abū Qurra. Al-Muʿallafāt*, Bajrúth: Dār al-Mašriq, 2000; NASRALLAH, *Historie du mouvement littéraire dans l'Église melchite*, s. 116–134; GRAF, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, vol. II, s. 11–24; Georg GRAF, *Die Arabischen Schriften des Theodor Abū Qurrah*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1910.

⁴⁵ Srov. PIZZI, „Teodoro Abū Qurrah: La Vita e le Opere,“ s. 36–38.

⁴⁶ Srov. SAMIR, *Abū Qurra. Al-Muʿallafāt*.

V následujícím přehledu uvedeme úplný seznam řeckých děl. Později doplníme seznam děl arabských. U těch si všimneme nejnovějšího stavu bádání, proto se seznam bude lišit proti Samirově a Pizziho variantě. Závěrem představíme otázku Theodorových syrsky psaných děl a neopomeneme téma dochovaných gruzínských překladů z 11. století.

Díla v řečtině

Co se týče řecky psaných děl, Pizzi a Samir jich vypočítávají 43. Vycházejí přitom ze soupisu v Migneho *Patrologia graeca* (sv. 97), kde je náš autor nazván Theodore Abucara.⁴⁷ Názvy děl jsme odsud převzali a vedle řeckého názvu uvedeme i překlad a daný sloupec v PG 97.⁴⁸

Tento základní přehled bude třeba v budoucnu doplnit. Sbírek s Theodorovými řecky psanými díly je po světě celá řada. Například Lamoreaux hovoří o asi stovce dochovaných rukopisů uložených např. v Moskvě, v Paříži, ve Vatikánu, Vídni a na Athosu.⁴⁹ Již nyní např. známe rukopis uložený mj. v Miláně, jehož obsahem je kompendium neoplatonské logiky s názvem Περι γέλωτος (*O smíchu*; zde č. 44).

1. Ὅτι πέντε ἐχθροὺς ἔχομεν, ἐξ ὧν ἡμᾶς ὁ Σωτὴρ ἐλυτρώσατο (Že máme pět nepřátel, od kterých nás Spasitel vysvobodil, [in PG, sv. 97] sl. 1461–1470)⁵⁰

2. Διακρίσις τε καὶ διασάφησις τῶν περὶ ἃς οἱ φιλόσοφοι καταγίνονται φωνῶν, καὶ ἔλεγχος τῆς τῶν Ἀκεφάλων, Σευηριανῶν ἤτοι Ἰακωβιτῶν ψυχοφθόρου αἵρεσεως (Posouzení, rovněž i vysvětlení slov, ve kterých setrvávají filosofové, a důkaz o duši ničícím kacířství sekt: bezhlavých, severiánů a jakobitů, sl. 1470–1492)

3. Διάλογος γενόμενος πρὸς τὸν τοῦ δρόμου Ἑμέσης (λογοθέτην) αἰτησάμενον ἀποδοθῆναι αὐτῷ ἀπολογισμοῦ ὅτι ἔστι Θεός (Rozmluva

⁴⁷ Srov. *Patrologiae graecae cursus completus*, ed. Jacques-Paul Migne, sv. 97, Parigi: Imprimerie Catholique, 1863, coll. 1461–1610.

⁴⁸ Za pomoc při přepisu řeckých děl a jejich překlad do češtiny děkuji Mgr. Jakubovi Čechvalovi Ph.D. z Kabinetu pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR.

⁴⁹ Srov. John C. LAMOREAUX, „Theodore Abu Qurrah and John the Deacon,” in *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 42 (2001): 361–386.

⁵⁰ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 476–477. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „That we have five enemies from whom the Savior saved us, by question and answer,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 249–254.

s nižším úředníkem z Homsu, který požadoval racionální důkaz existence Boha, sl. 1491–1504)⁵¹

4. Ἐπιστολὴ περιέχουσα τὴν ὀρθὴν καὶ ἀμώμητον πίστιν (*List [Armenium] obsahující vysvětlení správné a bezchybné víry*, sl. 1504–1522)⁵²

5. Διὰ τί λέγομεν ὅτι... (*Proč říkáme, že...* [Kristovo lidství je stejné, jako lidství Petra nebo Pavla], sl. 1521–1524)⁵³

6. Παράδειγμα (*Příklad...* [jak Adamova vina přešla na lidský rod], sl. 1523–1524)⁵⁴

7. Περί τῆς πάλης τοῦ Χριστοῦ μετὰ διαβόλου (*O Kristově zápase s ďáblem*, sl. 1523–1528)⁵⁵

8. Ἑρώτησις Ἀράβων πρὸς Χριστιανόν (*Otázka Arabů na křesťana*, sl. 1527–1528)⁵⁶

9. Ἑρώτησις Ἀγαρηνοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν (*Otázka Hagaréna na téhož křesťana*, sl. 1529–1530)⁵⁷

10. Πρὸς Ἰουδαῖον (*Proti židovi*, sl. 1529–1534)⁵⁸

11. Πρὸς Νεστοριανόν (*Proti nestoriánovi*, sl. 1533–1536)⁵⁹

⁵¹ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 478–479. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „A Dialogue between Theodore Abū Qurrah, the Bishop of Haran, and the Postmaster of Emesa...,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 229–236.

⁵² Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Epistle to the Armenians,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 83–95.

⁵³ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „By the same,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 236.

⁵⁴ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „An example showing how the stain of sin passed from Adam to the whole human race,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 236.

⁵⁵ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 479–481. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „On the contending of Christ with the devil,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 237–239.

⁵⁶ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 481–482. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „A question of the Arabs to a christian,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 239.

⁵⁷ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 482–483. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „An Agarene’s question to Abū Qurrah,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 240–241.

⁵⁸ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „The same in debate with a Jew,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 241–243.

⁵⁹ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Another, with a nestorian,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 243–244.

12. Ἐρώτησις πρὸς Νεστοριανόν: Τίς τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον (*Otázka nestoriánovi: kdo zaplatil dluh za nás?*, sl. 1535–1536)⁶⁰

13. Ἐρώτησις: Τέσσαρά εἰσιν τὰ τοῦ Χριστοῦ (*Otázka – Kristus je čtveřý*, sl. 1535–1538)⁶¹

14. Διάλογος πρὸς Νεστοριανόν: Διὰ τί Θεοτόκον τὴν Μαρίαν ὀνομάζετε (*Dialog s nestoriánem: Proč nazýváte Marii Theotokos*, sl. 1537–1540)⁶²

15. Πρὸς Νεστοριανόν: Διὰ τί λέγεται ὁ Χριστὸς Χριστός (*Proti nestoriánovi: Proč o sobě Kristus říká, že je Kristem*, sl. 1539–1540)⁶³

16. Ἐρώτησις ἀπίστου: Οὐχὶ, φησὶν, ἐν πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὸν Θεὸν εἶναι λέγεται (*Otázka nevěřícímu: neříká se snad, že Bůh je všudypřítomný?*, sl. 1539–1542)⁶⁴

17. Ἐρωτήθη παρὰ πίστου, πῶς τοῦ Χριστοῦ τρανῶς ἀποφηνάμενου (*Otázka věřícího: jak vysvětlíš, že se Kristus zjevil*, sl. 1541–1544)⁶⁵

18. Ἐκ τῶν πρὸς τοὺς Σαῶρακηνοὺς ἀντιρρήσεων, διὰ φωνῆς Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ (*Polemika Theodora Abu Qurry se Saracény, slovy Jana Damašského*, sl. 1543–1544)⁶⁶

⁶⁰ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Another question to the same heretic,” in Theodore ABŪ QURRAH, ed. Lamoreaux, s. 244.

⁶¹ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Another,” in Theodore ABŪ QURRAH, ed. Lamoreaux, s. 244–245.

⁶² Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Another, with a nestorian,” s. 245–246.

⁶³ Anglický překlad srov. tamtéž, s. 246–247.

⁶⁴ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 483–485. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „An Unbeliever’s Question,” in Theodore ABŪ QURRAH, ed. Lamoreaux, s. 239–240.

⁶⁵ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 485–486. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Abū Qurrah was questioned by an unbeliever,” in Theodore ABŪ QURRAH, ed. Lamoreaux, s. 254.

⁶⁶ Latinský název v PG: *Opera s. Ioannis Damasceni editum huius Patrologiae, tom. 94, col. 1595... Ex eiusdem (Theodori Abucuræ cognominati episcopi Carorum) concertationibus cum Saracenis, ex ore Ioannis Damasceni*, srov. *Patrologiæ graecae cursus completus*, sv. 94, ed. Jacques-Paul Migne, Parigi: Imprimerie Catholique, 1864, sl. 1595–1598. K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 474–476. Kritická edice s německým překladem srov. Reinhold GLEI – Adel Theodor KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra. Schriften zum Islam*, Würzburg: Echter, 1995, s. 88–93. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „[Opusculum 18],” in Theodore ABŪ QURRAH, ed. Lamoreaux, s. 213–214. Český překlad se připravuje.

19. Ἐρώτησις ὅτι ὁ Μωάμεθ οὐκ ἔστι ἐκ τοῦ Θεοῦ (*Otázka, že Muhammad není od Boha*, sl. 1543–1546)⁶⁷

20. Ἐτέρα ἐρώτησις, ὅτι ὁ Μωάμεθ ἐχθρὸς ἦν τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπὸ δαίμονος ἠνωχλεῖτο, δι' ὑποδείγματος (*Jiná otázka, zdali byl Muhammad nepřítel Boha a byl pod nadvládou démona*; sl. 1545–1548)⁶⁸

21. Ἐρώτησις ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἐλαττόνων κηρύγματος βεβαιοῦται τὸ Χριστιανῶν δόγμα (*Otázka, zdali hlásání evangelia ústy ubohých potvrzuje křesťanskou víru*, sl. 1547–1552)⁶⁹

22. Ἐτέρα ἐρώτησις, δεικνύουσα εἶναι τὸν εὐλογούμενον ἄρτον σῶμα Χριστοῦ (*Jiná otázka, dokládající, že proměněný chléb je Kristovým tělem*, sl. 1551–1554)⁷⁰

23. Ἐτέρα ἐρώτησις, ὅτι ὁ Χριστὸς γεγωνῶς ἄνθρωπος, Θεὸς ἀληθινός ἐστιν (*Jiná otázka, zdali člověk Kristus je pravým Bohem*, sl. 1553–1556)⁷¹

24. Ἐτέρα ἐρώτησις, περὶ μονογαμίας (*Další otázka, o monogamii*, sl. 1555–1558)⁷²

25. Ἀπόδειξις ὅτι ἔχει ὁ Θεὸς Υἱὸν ὁμοούσιον, συνάναρχόν τε καὶ συναῖδιον (*Důkaz, že Bůh má soupodstatného Syna, který byl od počátku a je věčný*, sl. 1557–1562)⁷³

26. Τοῦ αὐτοῦ διάλεξις ἀποδεικνύουσα, ὅτι ὁ Πατὴρ ἀεὶ γεννᾷ, ὁ δὲ Υἱὸς ἀεὶ γεννᾶται (*Rozprava téhož dokazující, že Otec stále plodí Syna, a že Syn je stále plozen*, sl. 1561–1566)⁷⁴

27. Περὶ Θεοῦ ὀνομάτων (*O Božích jménech*, sl. 1565–1568)

⁶⁷ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Muhammad is not from God,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 214–215.

⁶⁸ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Muhammad was God’s enemy and possessed by a demon,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 224–225.

⁶⁹ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Christian doctrine is confirmed by the most disadvantageous features of its preaching,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 216–219.

⁷⁰ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „The eucharistic bread is the body of Christ,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 219–220.

⁷¹ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Christ was the true God, even though he became human,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 220.

⁷² Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „On monogamy,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 220–222.

⁷³ Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „God has a Son who shares his essence and like him is without beginning and eternal,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 225–227.

⁷⁴ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 486–488.

28. Διάλεξις αἵρετικοῦ πρὸς Ὁρθόδοξον περὶ Θεοῦ, καὶ θεότητος (Rozhovor s heretikem o Bohu a božství, sl. 1567–1576)

29. Διάλεξις πρὸς Νεστοριανόν τοῦ αὐτοῦ (Rozhovor s nestoriánem, sl. 1575–1580)

30. Διάλεξις πρὸς Ἰακωβίτην: Πότερόν σοι δοκεῖ, ὁ Χριστός Θεὸς (Rozhovor s jakobitou: zdá se ti, že Kristus je člověk, nebo Bůh?, sl. 1579–1582)

31. Ἐρώτησις Ὡριγενιαστῶν πρὸς πιστόν: Ποία δικαιοσύνη, δέκα ἢ πενήντα χρόνους ἀμαρτήσαντός τίνος (Otázka následovníku Origéna: jaká je míra spravedlnosti, když někdo desetkrát a někdo padesátkrát zhřeší, sl. 1581–1582)⁷⁵

32. *Contra Saracenos Theopaschitas: Age vero, inquit, episcopo, Deus ille tuus in cruce pendens, animam exspiravit?* (Proti saracénovi o Božím utrpení: Nuže biskupe řekni, když tvůj Bůh visí na kříži, vydechl duši?, sl. 1583–1584)⁷⁶

33. Διάλογος πρὸς Νεστοριανόν: Εἰπέ μοι, τὸ Χριστὸς ὄνομα (Dialog s nestoriánem o tom, na jakou přirozenost odkazuje jméno Kristus, sl. 1583–1586)⁷⁷

34. Περὶ χρόνου: Ὁ χρόνος ἐν χρόνῳ ἢ οὐκ ἐν χρόνῳ (O čase: Čas je od počátku času, nebo ne?, sl. 1585–1586)

35. Ἐρώτησις πρὸς Σαῶράκηνόν: Τίνα λέγεις αἴτιον καλοῦ τε καὶ κακοῦ (Rozhovor se saracénem: v kom spatřuješ původce dobra a zla?, sl. 1587–1592)⁷⁸

36. Ἐρώτησις: Τὰ λόγια Κυρίου κτιστά εἰσιν ἢ ἄκτιστα (Otázka: slovo Boží je stvořené, nebo nestvořené?, sl. 1591–1594)⁷⁹

⁷⁵ Anglický překlad srov. Theodore Abū QURRAH, „A question to the same Theodore,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 248–249.

⁷⁶ V PG dochováno jen v latinské verzi. Řeckou edici s německým překladem přináší GLEI – KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra*, s. 124–127. Anglický překlad srov. Theodore Abū QURRAH, „Christ’s hypostasis was not destroyed in the passion,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 222–224.

⁷⁷ Anglický překlad srov. Theodore Abū QURRAH, „Another short dialogue with a nestorian,” in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 246.

⁷⁸ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 488–489. Řeckou edici s německým překladem srov. GLEI – KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra*, s. 154–159.

⁷⁹ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 489. Řeckou edici s německým překladem srov. GLEI – KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra*, s. 160–161.

37. Ἐρώτησις: Ἦν λέγετε Θεοτόκον, ἀπέθανεν ἡ ζῆ (Otázka: Ta, kterou označujete jako Bohorodičku, zemřela nebo žije?, sl. 1593–1594)⁸⁰

38. Ἐρώτησις: Τίς ἐστι παρὰ σοὶ μείζων (Otázka: kdo je podle tebe větší, sl. 1593–1596)⁸¹

39. Πρὸς τίνα ἐρωτήσαντα αὐτόν. Εἰ ἀποχὴν ἀκαθάρτων, καὶ μετάληψιν καθαρῶν (Jednomu, který se ho dotázal: Jak je to v Novém zákoně s odmítáním či přijímáním nečistých pokrmů, sl. 1595–1598)

40. Περὶ τοῦ Ἀδάμ (O Adamovi, sl. 1597–1598)

41. Τί ἐστι θάνατος; καὶ πῶς θανατοῦται ὁ θάνατος [...] (Co je smrt? A jak smrt nastane? [...], sl. 1597–1600)

42. Σύντομος διδασκαλία περὶ θείων ὀνομάτων, τῶν τε κοινῶν Τριάδος, καὶ τῶν ἰδικῶν ἐκάστου τῆς Τριάδος (Krátká nauka o třech božích jménech, nakolik jsou Trojicí, a nakolik jsou odlišenými osobami, sl. 1599–1602)⁸²

43. Περί ἐνώσεως καὶ σαρκώσεως, καὶ ὅτι ἡ μὲν ὑπόστασις ἐσαρκώθη, ἡ δὲ φύσις τῆς Θεότητος ἡνώθη τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐν ὑποστάσει τοῦ Θεοῦ Λόγου (O sjednocení a vtělení, že se vtělila osoba, ale Boží přirozenost se sjednotila s lidskou přirozeností v osobě Božího Logu, sl. 1601–1610)⁸³

44. Περί γέλωτος (O smíchu; mj. Biblioteca Ambrosiana v Miláně, sbírka MS Ambrosianus Q 74 Sup.)⁸⁴

45. nepojmenované dílo [Lamoreaux pracovně: *Pravda ortodoxní víry*].⁸⁵

⁸⁰ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 490. Řeckou edici s německým překladem srov. GLEI – KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra*, s. 162–163.

⁸¹ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 490–491. Řeckou edici s německým překladem srov. GLEI – KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra*, s. 164–165.

⁸² Anglický překlad srov. THEODORE ABŪ QURRAH, „A Brief Discourse on Divine names, those common to the Trinity and those distinct to its individual hypostases,“ in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 247–248.

⁸³ Anglický překlad srov. THEODORE ABŪ QURRAH, „On the Union and the Incarnation,“ in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 103–108.

⁸⁴ Srov. PIETRO D'AGOSTINO, „Un nouvel exemple de compendium logicum byzantin attribué à Théodore Abū Qurra,“ *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 68 (2018) s. 77–91.

⁸⁵ Jediný rukopis na Hoře Athos (klášter Moné Megistés Lauras). Popis obsahu srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 491.

Pochopitelně nelze přehlédnout 18. položku. Ta výslovně odkazuje na *Disputatio Christiani et Saraceni* ze soupisu děl sv. Jana Damašského (srov. PG, sv. 94, sl. 1585–1596). Migneho soupis zaznamenává, že Theodor Abū Qurra pokračoval v rozhovoru s muslimem podle slov / argumentů (διὰ φωνῆς) Jana Damašského.⁸⁶ Vedle toho ovšem existuje ještě jedna verze této *Disputatio* (srov. PG, sv. 96, sl. 1336–1348), opět připisovaná Janu Damašskému.⁸⁷ Současné bádání se v zásadě shoduje, že nejde o dílo svatého Jana. Zdali jde o dílo Theodora je nejisté.⁸⁸

Glei s Khourym a později Lamoreaux také hovoří o tom, že díla č. 18, 19, 21, 22, 23, 24, 32, 20 a 25 (v tomto pořadí) tvoří jeden celek.⁸⁹

Analýza řecky psaného Theodorova díla si teprve rodí, otázka autorství těchto děl zřejmě časem vezme za své.⁹⁰ Je současnou otázkou, kolik z těchto děl Theodor opravdu napsal. Gleí a Khoury totiž předkládají teorii, že 17 řecky psaných děl nepsal Theodor, ale jeho žák, jáhen Jan. Lamoreaux je k počtu sice kritický, ale stále hovoří o devíti dílech jáhna Jana, vč. výše zmíněné *Disputatio* (patří tam dále č. 18–25, 32).⁹¹ Griffith je pak toho názoru, že upadající vliv řečtiny druhé poloviny 8. století byl značný a Theodor logicky volil k psaní spíše arabštinu. Proto je mož-

⁸⁶ „Ex eiusdem (Theodori Abucuræ cognominati episcopi Carorum) concertationibus cum Saracenis, ex ore Ioannis Damasceni.“ *Patrologiæ græcæ cursus completus*, sv. 94, ed. Jacques-Paul Migne, Parigi: Imprimerie Catholique, 1864, sl. 95–96. K termínu διὰ φωνῆς, srov. Marcel RICHARD, „ΑΠΟ ΦΩΝΗΣ,“ *Byzantion* 20 (1950): 191–222.

⁸⁷ Srov. *Patrologiæ græcæ cursus completus*, ed. Jacques-Paul Migne, sv. 96, Parigi: Imprimerie Catholique, 1864, sl. 1336–1348. Kritická edice: *Die Schriften des Johannes von Damaskus*, sv. IV (Liber de haesibus. Opera polemica), ed. Bonifatius Kotter, Berlin; New York: Walter De Gruyter, 1981, s. 419–438 (text s. 427–438).

⁸⁸ Srov. LAMOREAUX, „The biography of Theodore Abū Qurrah revisited,“ s. 32–33; Daniel SAHAS, *John of Damascus on Islam: The „Heresy of the Ishmaelites“*, Leiden: Brill, 1972, s. 97–122 (99–102).

⁸⁹ K tomu více LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 474–476. Řeckou edici s německým překladem srov. GLEI – KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra*, s. 86–127. Anglický překlad srov. Theodore ABŪ QURRAH, „Refutations of the Saracens by Theodore Ab Qurrah, the Bishop of Haran, as reported by John the Deacon,“ in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 211–227.

⁹⁰ Srov. Pietro D'AGOSTINO, *Théodore Abu Qurrah: opusculs théologiques. Introduction, édition critique, traduction et commentaire historique et doctrinal*, disertační práce, Paris: Sorbonne Université, 2019.

⁹¹ Srov. GLEI – KHOURY, *Johannes Damaskenos und Theodor Abū Qurra*, s. 59–62; LAMOREAUX, „Theodore Abu Qurrah and John the Deacon,“ s. 361–362.

né, že většina jemu připisovaných řecky psaných děl nejsou z jeho pera, nebo jde jen o překlady dnes ztracených arabských originálů.⁹²

Díla v arabštině

Vynikající přehled (nejen) arabského díla, vč. rukopisů s krátkou anotací předkládá Lamoëaux v 1. svazku závažné edice *Christian-Muslim Relation*. Věnuje se zde 16 dílům.⁹³ Samir Khalil a Pizzi pak uvádějí 19 editovaných arabsky psaných děl.⁹⁴ Později připojují 12 děl needitovaných. Oproti nim soupis mírně pozměníme. Jednak v seznamu needitovaných děl uvádějí tři, u kterých je Theodorovo autorství dnes více než sporné. Nejprve to je údajný Theodorův překlad Aristotelových Prvních analytik (arabsky: Tardžama kitáb 'Aristú „'Análútíqá al-'úlá"). O jeho autorství sice někteří badatelé nepochybuji, ale do seznamu jej nezařazujeme.⁹⁵

Druhé sporné dílo je *Madíh li al-chalífa al-Ma'mún* (*Chvalozpěv na chalífu al-Ma'múna*), které je uchováno v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji vedle Theodorovy homilie k 6. neděli postní (srov. dále č. 28). Rukopis pochází z 13. století, ale autorství není dokázané a je sporné, mj. i kvůli obsahu.⁹⁶

Třetí sporné dílo, které Samir a Pizzi uvádějí je *Džámi' wudžúh al-'ímán* (jinak známé jako tzv. *Summa theologiae arabica*). Theodorovo autorství této teologické sumy je dnes vyvrácené. Autorem byl ovšem někdo z okruhu jeho žáků.⁹⁷

Vedle těchto položek se v r. 2016 Alexander Treiger odvážil pronést teorii, ve které zařadil mezi Abú Qurrova díla dvě položky, která jsou

⁹² Srov. GRIFFITH, „The Monks of Palestine,” s. 22–23; Sidney H. GRIFFITH, „Free Will in Christian Kalām: the Doctrine of Theodore Abū Qurrah,” *Parole de l'Orient* 14 (1987): 79–107 (82–91).

⁹³ Srov. LAMOËAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 439–491.

⁹⁴ Srov. SAMIR, *Abū Qurra. Al-Mu'allafāt*, s. 19–50. Shrnutě Pizzi, „Teodoro Abū Qurrah: La Vita e le Opere,” s. 48–54.

⁹⁵ Srov. LAMOËAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 439–491.

⁹⁶ Jediný rukopis z 13. stol. je uchován v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, srov. MSS Monte Sinai, č. 447, fols. 179–182. Pizzi uvádí, že je autorství nejisté (srov. Pizzi, „Teodoro Abū Qurrah: La Vita e le Opere,” s. 53); srov. LAMOËAUX, „Theodor Abū Qurra,” s. 469. Anglický překlad s edicí a studií srov. Mark Swanson, „The Christian al-Ma'mūn tradition,” in *Christians at the Heart of Islamic Rule. Church life and Scholarship in 'Abbasid Iraq*, ed. David Thomas, Leiden: Brill, 2003, s. 63–92 (87–90). Český překlad se připravuje.

⁹⁷ Srov. Wafik NASRY, „Is there a relationship between Al-Muğāḍalah and Ġāmi' Wujūh al-Ġmān?” *Parole de l'Orient* 34 (2009): 61–79; Mark N. Swanson, „Al-Jāmi' wujūh al-Ġmān,” in *Christian-Muslim Relation. Vol. 1 (600–900)*, ed. David Thomas – Barbara Roggema, Leiden; Boston: Brill, 2009, s. 791–798.

dochovány v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji pod jménem Thaddeus z Edessy (srov. níže č. 29–30). Tuto Treigerovu velmi dobře doloženou teorii akceptujeme.⁹⁸

Editovaná díla uvedeme pouze v transkripci s překladem, případně s odkazem na edici či překlady do světových jazyků.

1. *Majmar fi wudžúd al-cháliq wa al-dín al-qawím* (Pojednání o existenci stvořitele a pravém náboženství)⁹⁹

2. *Dustúr 'imán 'Abí Qurra* (Vyznání víry Abú Qurry)¹⁰⁰

3. *Maqál fi 'ikrám al-'ajúnát* (Traktát o úctě k ikonám)¹⁰¹

4. *Majmar juhaqqiqu li al-'insán hurrija thábita min Alláh fi chalíqati-hi, wa 'anna hurrija al-'insán lá jadchulu 'alaj-há al-qahr min wadžh min al-wudžúh batta* (Pojednání, které potvrzuje, že lidská svoboda je zakotvena Bohem v jeho stvoření, a že svoboda člověka k ničemu v žádném případě nenutí; užívá se i zkrácený název *Majmar fi hurrija – Pojednání o svobodném rozhodování*)¹⁰²

⁹⁸ Pro Treigerovu argumentaci odkazujeme na studii: TREIGER, „New works by Theodore Abū Qurra,“ s. 1–51.

⁹⁹ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 448–450. Kritická edice: *Majmar fi wudžúd al-cháliq*, ed. Dick, s. 173–270. Anglický překlad je rozdělen do třech částí, které jsou předloženy čtenáři v jiném sledu než originál. Lamoreaux tím sleduje svou vlastní intenci: 1. „On Natural Theology,“ in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 165–174; 2. „Theologus Autodidacticus,“ in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 1–25; 3. „That Christianity is from God,“ in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 41–47. Německý překlad srov. *Des Theodor Abū Qurra Traktat über den Schöpfer und die wahre Religion*, ed. Georg Graf, Münster: Aschendorff, 1913. Český překlad se připravuje.

¹⁰⁰ Kritická edice: Ignace DICK, „Deux écrits inédits de Théodore Abuqurra,“ *Le Muséon* 72 (1959): 53–67 (56–59). Český překlad se připravuje.

¹⁰¹ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 463–466. Kritická edice: *Majmar fi 'ikrám al-'ajúnát*, ed. Dick, s. 84–219. Španělský překlad: Teodoro ABU QURRA, *Tratado sobre la veneración de los iconos*; anglický: Theodore ABU QURRAH, *A Treatise on the Veneration of the Holy Icons* (překlad Sidney H. Griffith), Leuven: Peeters Publishers, 1997; italský: ABU QURRAH, *La difesa delle icone*. Existuje také starší arabsko-latinská edice srov. *Theodori Abu Qurra de cultu imaginum libellus e codice arabico nunc primum editus latine versus illustratus*, ed. Ioannes Arendzen, Bonn: Typis Caroli Drobnig, 1897. Překlad do češtiny připravuje Mgr. Jakub Ruml z FF UK.

¹⁰² K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 451–452. Edice: *Majmír Tháwadúrus 'Abí Qurra 'usuf Harrán*, ed. Qustantín al-Bášá, Bejrúth: Matba'a al-fawá'id, 1904, s. 9–22. Edice z několika rukopisů: Tháwudúrus ABU QURRA, *Majmar fi al-hurrija*, sv. 1–2, ed. Samir Samir Khalil, Bajrúth: Dár al-Mašriq, 2006. Stejná v bilingvní arabsko-italské edici: ABU QURRAH, *La Libertà*, s. 130–231. Německý překlad: Theodor ABU QURRA, „Mimar, welches für den Menschen eine feste, ihm von Gott seiner Natur nach

5. *Maqál fī al-tawhīd wa al-tathlīth* (Traktát o jedinství a trojici)¹⁰³

6. *Maqál fī tahqīq al-ʾindzīl wa ʾanna kulla-má lá juhaqqiqu-hu al-ʾindzīl fa huwa bátil* (Traktát o pravdě evangelia, a o všem, co není potvrzené evangeliem, že je marné)¹⁰⁴

7. *Maqál fī ʾanna al-dīn al-haqq ʾinda Allāh huwa al-masīhīja* (Traktát o tom, že pravým náboženstvím u Boha je křesťanství)¹⁰⁵

8. *Majmar ʾalá sabīl maʾrifa Allāh wa tahqīq al-ʾibn al-ʾazalij* (Pojednání o cestě k poznání Boha a utvoření věčnosti Syna)¹⁰⁶

9. *Majmar fī ʾanna-hu lá juhfaru li ʾahad chatīʾta-hu ʾillá bi ʾawdžá ʾal-masīh allatī challata bi-hi fī šaʾn al-nás wa ʾanna man lá juʾminu bi hádhīhi al-ʾawdžá ʾwa juqarribu-há li al-ʾáb ʾan dhunúbi-hi fa lá maghfira li dhunúbi-hi ʾabadan* (Pojednání o tom, že nikomu není odpuštěn jeho hřích, vyjma díky Kristovu utrpení, který strpěli kvůli lidem, a o tom, že ten, kdo nevěří v toto utrpení, pak se nepřiblíží k Otci a nikdy nezíská odpuštění svých hříchů)¹⁰⁷

10. *Majmar fī al-radd ʾalá man junkiru li Allāh al-tadžassud wa al-hulúl* (Pojednání o odmítnutí toho, kdo nepřijímá, že by se Bůh vtělil a přebýval na zemi)¹⁰⁸

11. *Majmar juhaqqiqu ʾanna Allāh ibn huwa ʾidlu-hu fī al-džawhar wa lam jazal ma ʾa-hu* (Pojednání o potvrzení toho, že Bůh i Syn jsou si rovni v substanci a je stále s ním)¹⁰⁹

---

zukommende Willensfreiheit nachweist, und daß über die Willensfreiheit überhaupt kein Zwang in irgendwelcher Weise kommt, verfaßt von dem Lehrer Kyr Theodorus, Bischof von Charran," in *Die Arabischen Schriften des Theodor Abū Qurrah*, ed. Graf, s. 223–238. Anglický překlad přihlížející i k jiným rukopisům než Samirova edice (srov. výše z r. 2006), uveřejnil Lamoreaux, srov. Theodore Abū Qurrah, „On Free Will," in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 195–206. Český překlad se připravuje ze Samirovy edice.

¹⁰³ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra," s. 453–454. Edice: *Majāmīr Thāwadūrus ʾAbī Qurra ʾusqf Harrán*, ed. al-Bášá, s. 23–47.

¹⁰⁴ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra," s. 456–457. Edice: *Majāmīr Thāwadūrus ʾAbī Qurra ʾusqf Harrán*, ed. al-Bášá, s. 71–75.

¹⁰⁵ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra," s. 467–468. Kritická edice: DICK, „Deux écrits inédits de Théodore Abuqurra," s. 62–65. Anglický překlad srov. Theodore Abū Qurrah, „On the Characteristics of the True Religion," in *Theodore Abū Qurrah*, ed. Lamoreaux, s. 55–57. Český překlad se připravuje.

¹⁰⁶ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra," s. 457–458. Edice: *Majāmīr Thāwadūrus ʾAbī Qurra ʾusqf Harrán*, ed. al-Bášá, s. 75–82.

¹⁰⁷ Edice: *Majāmīr Thāwadūrus ʾAbī Qurra ʾusqf Harrán*, ed. al-Bášá, s. 83–91.

¹⁰⁸ Edice: *Majāmīr Thāwadūrus ʾAbī Qurra ʾusqf Harrán*, ed. al-Bášá, s. 180–186.

¹⁰⁹ Edice: *Majāmīr Thāwadūrus ʾAbī Qurra ʾusqf Harrán*, ed. al-Bášá, s. 91–104.

Podle Lamoreaux jsou č. 9–11 původně jedním větším dnes nedochovaným christologickým dílem. Toho se Lamoreaux drží i ve svém překladu do angličtiny, Graf ve svém německém překladu tato tři díla řadí za sebe bez hlubšího komentáře.¹¹⁰

12. *Qawl fi al-masih máta bi 'ichtijári-hi* (Řeč o tom, že Kristus zemřel dobrovolně)¹¹¹

13. *Majmar fi mawt al-masih* (Pojednání o Kristově smrti)¹¹²

14. *Risála 'ilá sadiq la-hu jud 'á Dáwud kána ja 'qúbí fa 'asbaha malakí wa hijá fi al-'ittihád* (List o „hypostatické unii“ adresovaný příteli Davidovi, který byl jakobitou a stal se melchitou)¹¹³

15. *Majmar fi tahqiq námús Músá al-muqaddis wa al-'anbijá' alladhína tanabba' 'ú 'alá al-masih wa al-'indžil al-táhiri* (Pojednání o potvrzení zákona úctyhodného Mojžíše a o potvrzení proroků, kteří prorokovali Krista a jeho čisté evangelium)¹¹⁴

16. *Majmar fi tahqiq al-'urthúdhukšíja allatí jansabu-há al-nás 'ilá al-chalqídúníja wa 'ibtál kull milla tantahilu al-nasráníja siwá hádhíhí al-milla* (Pojednání o potvrzení orthodoxy, které lid připisuje chalcedonskému vyznání, a odmítnutí každého vyznání, které se nazývá křesťanské, ale nepřijímá to chalcedonské)¹¹⁵

¹¹⁰ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 458–460. Anglický překlad č. 9–11 srov. Theodore Abū QURRAH, „On our salvation,“ in Theodore Abū Qurrah, ed. Lamoreaux, s. 129–149. Německý překlad: GRAF, *Die Arabischen Schriften des Theodor Abū Qurrah*, s. 169–198.

¹¹¹ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 468–469. Edice: Sidney H. GRIFFITH, „Some Unpublished Arabic Sayings Attributed to Theodore Abū Qurrah,“ *Le Muséon* 92 (1979): 29–35. Anglický překlad srov. Theodore Abū QURRAH, „Questions on Free Will,“ in Theodore Abū Qurrah, ed. Lamoreaux, s. 207–208.

¹¹² K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 454–456. Edice: Majámir Tháwadúrus 'Abí Qurra 'usquf Harrán, ed. al-Bášá, s. 48–70.

¹¹³ Edice: Majámir Tháwadúrus 'Abí Qurra 'usquf Harrán, ed. al-Bášá, s. 104–139. Podle Lamoreaux jde zřejmě o nejhlubší Theodorovo christologické pojednání; srov. LAMOREAUX, „The Biography of Theodore Abū Qurrah Revisited,“ s. 34.

¹¹⁴ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 460–463. Edice: Majámir Tháwadúrus 'Abí Qurra 'usquf Harrán, ed. al-Bášá, s. 140–154. Anglický překlad srov. Theodore Abū QURRAH, „Against the Jews,“ in Theodore Abū Qurrah, ed. Lamoreaux, s. 27–39. Německý překlad: GRAF, *Die Arabischen Schriften des Theodor Abū Qurrah*, s. 88–102.

¹¹⁵ K rukopisům LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 460–463. Edice: Majámir Tháwadúrus 'Abí Qurra 'usquf Harrán, ed. al-Bášá, s. 154–179. Anglický překlad srov. Theodore Abū QURRAH, „On the Councils,“ in Theodore Abū Qurrah, ed. Lamoreaux, s. 61–81. Německý překlad: GRAF, *Die Arabischen Schriften des Theodor Abū Qurrah*, s. 103–128.

17. Radd 'alá al-'arman fí šu'ún taqsíja (Odmítnutí Arménů ve liturgických záležitostech)¹¹⁶

18. Mudžádala ma' al-mutakallimín al-muslimín fí madžlis al-chalífa al-Ma'mún (Polemika s muslimskými teology na dvoře chalífy al-Ma'múna)¹¹⁷

19. Tardžama kitáb 'Aristú «Fí fadá'il al-nafs» (Překlad Pseudo-Aristotelovy *De virtutibus animae*)¹¹⁸

Další díla zůstávají v rukopise. Nekonzultovali jsme primární seznamy rukopisů, odkazujeme jen na sekundární literaturu.

20. Thamání masá'il wa al-'awdžiba ta'n 'alá al-barránijín (Osm otázek a odpovědi proti cizincům / muslimům)¹¹⁹

21. Radd 'alá alladhína jaqúlúna 'inna al-nasára ju'minúna bi Alláh da 'if'idh jaqúlúna 'inna al-masíh 'iláh wa 'inna-hu lutima wa duriba wa suliba wa máta wa qáma (Odmítnutí těch, kteří říkají, že křesťané věří ve slabého Boha, když tvrdí, že Kristus je Bůh, který byl zřackován, zmlácen, ukřižován, zemřel a vstal z mrtvých)¹²⁰

22. Radd 'alá alladhína jaqúlúna 'inna kalima Alláh machlúqa (Odmítnutí těch, kteří říkají, že slovo Boží je stvoření)¹²¹

¹¹⁶ Edice: LAMOREAUX, „An Unedited Tract against the Armenians by Theodore Abū Qurrah,“ s. 327–341.

¹¹⁷ Psané autorství je téměř jistě vyvrácené, ovšem myšlenkové autorství je pravděpodobné, srov. kritická edice: NASRÍ AL-JASÚ'Í, *Abū Qurra wa al-Ma'mún: al-Mudžádala*, s. 97–254; *Mudžádala Abi Qurra*, ed. Dick, s. 63–119. Anglický překlad, vč. překladu úvodní studie, komentáře a většiny rejstříků srov. Wafik NASRY, *The Caliph and the Bishop. A 9th Century Muslim-Christian Debate: Al-Ma'mūn and Abū Qurrah*, Beyrouth: Université Saint Joseph – CEDRAC, 2008. Italský překlad, se s krácenou úvodní studií, ovšem bez poznámek pod čarou a bez rejstříků srov. Wafik NASRY, *Il califfo al-Ma'mun e il vescovo Abu Qurrah: Un dialogo interreligioso del IX secolo*, North Charleston SC: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015. Český překlad se připravuje z Nasryovy edice.

¹¹⁸ Kritická edice, kterou jsme nekonzultovali: Mechthild KELLERMANN, *Ein Pseudoaristotelischer Traktat über die Tugend: Edition und Übersetzung der arabischen Fassungen des Abū Qurra und des Ibn at-Ṭayyib*, disertační práce, Erlangen-Nürnberg: Friedrich-Alexander Universität, 1965. K Abū Qurrově překladu srov. Francis E. PETERS, *Aristoteles Arabus. The Oriental Translations and Commentaries on the Aristotelian Corpus*, Leiden: Brill, 1968, s. 74–75.

¹¹⁹ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 470–471. Sbírka rukopisů otce Paula Sbath (1887–1945), srov. MS SBATH 1324, č. 12 (z r. 1773) s. 201–211. K popisu sbírky srov. Paul SBATH, *Bibliothèque de manuscrits Paul Sbath. Catalogue contenant la description de 1 325 manuscrits*, vol. 3, Le Caire: al-Sharq, 1934, s. 111–119.

¹²⁰ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 471–472. Rkp MS SBATH 1324, č. 13 (z r. 1773) s. 212–216.

¹²¹ K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 472–473. Rkp MS SBATH 1324, č. 14 (z r. 1773) s. 217–219.

23. Madžmú ‘ min nubúwwát al-’anbijá’ li tawkid wa tahqíq tadžassud al-masíh wa salbi-hi wa dafni-hi wa qijámati-hi wa su ‘údi-hi (Souhrn z prorockých slov proroků na potvrzení a dokázání toho, že vtělený Kristus, byl ukřižován, pohřben, zmrtvýchvstal a vstoupil na nebesa)¹²²

24. Fí nubúwwát al-’anbijá’ wa al-’išárát wa al-rusúm fí madží’ al-masíh wa tadžassudi-hi wa ‘álámi-hi wa sulbi-hi wa qijámati-hi wa su ‘údi-hi ‘ilá al-samá’ wa fí ‘ibtál madhhab al-jahúd wa nafjí-him li kufri-him bi al-masíh wa duchúl al-’umam fí mawdi ‘i-him li ‘ímáni-him bi al-masíh wa ta ‘áti-him la-hu (O prorockých slovech proroků, jejich znameních a symbolech o příchodu Krista, jeho vtělení, jeho utrpení, jeho ukřižování, jeho zmrtvýchvstání, jeho výstupu na nebe; o odmítnutí a nepřijetí židovské školy pro jejich nevíru v Krista a v jeho příchod mezi lidi v ten nejlepší čas pro jejich víru a pro jejich poslušnost jemu)¹²³

25. Majmar li al-’ahad al-awwal min al-sawm (Homílie pro 1. postní neděli)¹²⁴

26. Majmar li al-’ahad al-rábi ‘ min al-sawm (Homílie pro 4. postní neděli)¹²⁵

27. Majmar li al-’ahad al-chámis min al-sawm (Homílie pro 5. postní neděli)¹²⁶

28. Majmar li al-’ahad al-sádis min al-sawm (Homílie pro 6. postní neděli)¹²⁷

29. Kitáb al-mu ‘allim wa al-tilmídh (Kniha učitele a žáka)¹²⁸

30. Masá’il sa’ala ‘an-há Músá al-qissís ‘anbá Thaddarwa al-Ruháwí (Otázky, které položil kněz Mojžiš otcí Tadeášovi z Edessy [tj. Theodorovi Abú Qurrovi])¹²⁹

Theodorova arabsky psaná díla jsou sice z části editována, a do mnoha jazyků i přeložena, ale to rozhodně neznamená, že by byla důkladně

¹²² K rukopisům srov. LAMOREAUX, „Theodor Abū Qurra,“ s. 473. Rkp MS SbATH 1324, č. 16 (z r. 1773) s. 223–230.

¹²³ Rkp MS SbATH 1324, č. 17 (z r. 1773) s. 231–241.

¹²⁴ Jediný rukopis uchován v klášteře sv. Jakuba v Jeruzalémě, č. 8, fols. 30–35.

¹²⁵ Dva rukopisy uchovány v *Bibliothèque Orientale de l’Université Saint-Joseph* v Bejrútu (ze 16. stol., č. 512, fols. 293–297; ze 18. stol., č. 510, fols. 44–48) a jeden v klášteře sv. Jakuba v Jeruzalému (č. 8, fols. 49–55).

¹²⁶ Jediný rukopis uchován v klášteře sv. Jakuba v Jeruzalémě, č. 8, fols. 55–67.

¹²⁷ Jediný rukopis z 13. stol. je uchován v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, srov. MSS Monte Sinai, č. 447, fols. 177–179. Samir Khalil ovšem uvádí, že Theodorovo autorství je nejisté (srov. SAMIR, *Abū Qurra. Al-Mu’allafāt*, s. 46).

¹²⁸ Rukopis v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji, srov. TREIGER, „New works by Theodore Abū Qurra,“ s. 3–22, 33–45.

¹²⁹ Rukopis pocházející z kláštera sv. Kateřiny na Sinaji je uchován v knihovně Westminster College v Cambridge, srov. TREIGER, „New works by Theodore Abū Qurra,“ s. 22–33, 45–50.

analyzována. Chybí řada dílčích analýz (teologická, biblická...). Za pozornost by jistě stála i analýza užívání filosofické argumentace a metoda četby Koránu, jako i christologická a trinitologická analýza, a to se zvláštním zřetelem k jím užitě terminologii. Najib George Awad se jako první pokusil o monograficky pojatou teologickou analýzu, která by se svou kvalitou měla stát odrazovým můstkem pro pokračující bádání.¹³⁰

Díla v syrštině a gruzínštině

Je nesporné, že Theodor syrsky uměl. Zdá se tedy pravděpodobné, že syrsky také psal. Sám v arabsky psaném teologickém traktátu *Majmar fí mawt al-Masíh* (O Kristově smrti) uvádí, že k christologickému tématu syrsky sepsal na 30 děl (*majmar*, pl. *majámir*).¹³¹ Je ovšem otázkou, co tímto termínem „*majmar*“ myslel. Pizzi i Samir se domnívají, že jde jen o 30 „kapitol“ jediného díla (na obranu ikon).¹³² Buď jak buď, v syrštině nemáme dochované jediné Theodorovo dílo.

Oproti tomu gruzínsky jistě neuměl. Dochovala se ale celá řada gruzínských překladů, převážně řeckých děl. Jsou spojovány se známým gruzínským překladatelem Arséníem z kláštera Iqaltha (cca 1050–1125) a datují se do 11. století.¹³³

První soupis těchto děl učinil v padesátých letech minulého století gruzínský badatel Korneli Kekelidze, který se ve svých monumentálních dějinách gruzínské literatury dlouze věnuje i překladům. Právě zde vyjmenoval na dvaadvacet řeckých děl od Theodora Abú Qurra, přeložených Arséníem. Přičemž uvádí i díla zachovaná jen ve fragmentu, nebo nedokončená, i ta, která jsou dnes připisovaná jáhnu Janovi (srov. výše).¹³⁴ Na tuto práci po dvaceti letech navázala Leila Datiašvili.¹³⁵ Ta

¹³⁰ Srov. AWAD, *Orthodoxy in Arabic Terms*; případně D'AGOSTINO, *Théodore Abu Qurrah: opusculs théologiques*.

¹³¹ Srov. THÁWADÚRUS ABÚ QURRA, „*Majmar fí mawt al-Masíh*,“ in *Majámir Tháwadúrus 'Abí Qurra 'usuf Harrán*, ed. al-Bášá, s. 48–70 (60–61).

¹³² Srov. PIZZI, „Teodoro Abū Qurrah: La Vita e le Opere,“ s. 37; SAMIR, *Abū Qurra. Al-Mu'allafāt*, s. 6.

¹³³ Jak si podrobněji všiml D'AGOSTINO, *Théodore Abu Qurrah: opusculs théologiques*.

¹³⁴ Srov. KORNELI KEKELIDZE, *Et'iudebi dzveli kartuli lit'erat'uris ist'oris*, sv. V, Tbilisi: Sakartvelos Mecnierebata Erovnuli Akademia, s. 3–114 (Abú Qurrovi pak na s. 55–57); transkripce gruzínštiny podle Václav A. Černý, *Základy gruzínštiny*, Brno: Větrné mlýny, 2017, s. 18–22.

¹³⁵ Srov. TEODORE ABUK'URA, *Trakt'at'ebi da dialogebi targmnili berdznulidan Arsen Iqaltoelismier*, ed. Leila Datiašvili, Tbilisi: Sakartvelos Mecnierebata Erovnuli Akademia, 1980.

předložila výběr několika děl, vč. edice gruzínských textů.¹³⁶ Datiašvili uvádí následující seznam (čísla korespondují s výše předloženým soupisem z kap. 2.1)¹³⁷: č. 2, 8–9, 18–22, 24–25 a 32. Jen na okraj připomeňme, že č. 18–22, 24–25 a 32 zřejmě nejsou Theodorova díla, ale pochází z pera jeho žáka a spolupracovníka jáhna Jana.¹³⁸

Od doby vydání děl Kekelidzeho a Datiašvili se v gruzínském Národním centru rukopisů našly i další rukopisy gruzínských překladů. Rukopisy se nacházejí ve sbírce S-1463. Korespondují s výše zmíněným soupisem (srov. kap. 2.1) v č. 1–3, 5–17, 28–31, 33 a 42.¹³⁹ Srovnáme-li oba (seznamy, snadno si všimneme, že jde o téměř kompletní seznam z řeckých děl z PG 97. Analýza těchto gruzínských překladů nám v kombinaci s řeckými studiemi může nenahraditelně posloužit nejenom v otázce Theodorova autorství.

Vedle těchto překladů jsou v tbiliském centru rukopisů umístěny ještě dva, jejichž řecké originály se v PG nenacházejí. Jde o blíže neurčený dialog a překlad řeckého kompendia neoplatonské logiky s původním názvem *Περὶ γέλωτος* (O smíchu), který je znám z dochovaných řeckých rukopisů (srov. č. 44 v kap. 2.1).¹⁴⁰

ZÁVĚR

Není lehké shrnout význam, jaký Theodor Abú Qurra má pro křesťanství v muslimském světě. Byl jedním z prvních křesťanských autorů, který mistrně ovládal arabštinu, díky níž hájil křesťanství proti útokům islámu. Celá jeho bibliografie je plná apologetiky a polemiky, které jsou postaveny na vynikajícím filosofickém vzdělání, na plném využití racionální argumentace a na velmi dobré znalosti Koránu. Jeho dokazování existence Stvořitele patří mezi klenoty křesťanské literatury, podobně to je s jeho na rozum postavené argumentací o pravém náboženství (obě myšlenky v *Majmar fi wudžúd al-cháliq wa al-dín al-qawím*). Jeho spis

¹³⁶ Lamoreaux si všímá, že Datiašvili užila pouze jedno dílo z Kekelidzeho seznamu; srov. LAMOREAUX, „Theodore Abu Qurrah and John the Deacon,” s. 362, pozn. 5.

¹³⁷ Přebírá jej D'AGOSTINO, *Théodore Abu Qurrah: opusculs théologiques*, s. 37–38.

¹³⁸ Srov. LAMOREAUX, „Theodore Abu Qurrah and John the Deacon,” s. 361–386.

¹³⁹ Srov. LAMOREAUX, „Theodore Abu Qurrah and John the Deacon,” s. 369.

¹⁴⁰ Analyzoval jej z řeckého rukopisu z Milána Pietro D'AGOSTINO, „Un nouvel exemple de compendium logicum byzantin attribué à Théodore Abū Qurra,” s. 77–91.

O *svobodném rozhodování* (*Fī al-hurrija*) nebo i jeho *Polemika* (*Mudžádala*) jsou zase prodchnuty peripatetickou filosofií, ale i citáty a parafrázemi Koránu.¹⁴¹ Abú Qurra tím chce podnítit samotné muslimy k přemýšlení, aby sami spatřili Koránu vlastní nekonzistentnost a tedy dokázat, že jde o dílo lidské, nikoliv božské. I proto v *Polemice* hovoří o „knize Muham-madově“. Nic z toho mu však nebrání Korán otevřít a hledat v něm nejasnosti a nekonzistentnosti.¹⁴²

Má také nesporný význam i pro vnitrokřesťanskou polemiku v oblasti christologie. Erudicí sobě vlastní a s vnitřním přesvědčením totiž bránil a vysvětloval chalcedonskou christologii. Legendární se stala jeho obrana proti jakobitským Arménům, stejně jako jeho obrana úcty k ikonám, která je dodnes neznámá a přehlížena.¹⁴³ Velmi důležité je také jeho zapojení do tvorby arabské filosofické a teologické terminologie (např. původně syrské *uqnúm* pro božské osoby nebo *wadžh*; *džawhar* pak zase pro bytnost...¹⁴⁴).

Jak jsme konstatovali, v češtině chybí hlubší přehledová i analytická studie k osobě a dílu otce arabské křesťanské literatury. Stejně tak postrádáme jakýkoliv jeho překlad. Snad jsme tímto příspěvkem Theodora srozumitelně představili a podnítili čtenáře k dalšímu vlastnímu studiu.

The Father of Arab Christian Literature: Theodor Abu Qurrah (755–830)

Keywords: Theodor Abu Qurrah (755–830); Arab Christianity; Christian-Muslim Polemics; Melchite Christianity; Christian Theology in Arabic; Philosophy in Polemics

Abstract: The study presents a fundamental introduction to Theodore Abu Qurrah (755–830), one of the key authors of Arabic Christian literature from the eighth to the ninth centuries who lived in the Islamic empire and who wrote in Arabic. The first part of the study consists of Abu Qurrah's biography, while the second part examines Abu Qurrah's written works. This second chapter contains the entire inventory of Abu Qurrah's Greek

¹⁴¹ Srov. Lukáš NOSEK, „Křesťanská menšina a užívání Koránu. Příklad biskupa Theodora Abú Qurry (755–830),“ *Theologická revue* 90, č. 4 (2019): 431–452.

¹⁴² Srov. Wafik NASRY, „The Place of Reason in an Early Arab-Christian-Muslim Dialogue,“ in *Le Letteratura Arabo-Cristiana*, ed. Righi, s. 179–189.

¹⁴³ Např. Leonid Alexandrovič USPENSKIJ, „Teologie ikony pravoslavné církve,“ in *Ikona – Okno do věčnosti*, Olomouc: Olomoucko-brněnská eparchie Pravoslavné církve v českých zemích, 2018, s. 27–460; Christoph SCHÖNBORN, *Die Christus-Ikone. Eine theologische Hinführung*, Verlag: Novalis, 1984.

¹⁴⁴ Srov. AWAD, *Orthodoxy in Arabic Terms*, např. 12, 18, 76, 202–203.

and Arabic written works. The study aims at demonstrating why Theodore Abu Qurrah is considered the father of Arabic Christian literature.

Mgr., ThLic. Lukáš Nosek, Th.D.
Katedra religionistiky
Hustiská teologická fakulta UK
Pacovská 350/4
Praha 4
lukas.nosek@htf.cuni.cz